

УДК [904.22:069.5] (477) «653»

Осипенко Максим Сергійович

науковий співробітник
сектору “Середньовічна археологія”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
osypenko.ms@gmail.com

Maksym S. Osypenko

Research Fellow,
Sector “Medieval Archaeology”,
The Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

РОГОВІ КИСТЕНІ XI–XIII СТОЛІТЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

THE HORN WAR-FLAILS OF THE 11TH–13TH CENTURIES ON THE MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Анотація

У публікації розглядається один із видів ударної зброї з колекції Національного музею історії України – виготовлені з рогу кистені, що можуть датуватися давньоруським часом (XII–XIII ст.). Проаналізовано різні типологічні схеми цього виду зброї, картографовано та створено каталог аналогічних знахідок.

Ключові слова: кистень, середньовічна ударна зброя, давньоруське озброєння.

Abstract

The article deals with one type of shock weapons from the collection of the National Museum of the History of Ukraine – horn war-flails, which can be dated back to the Ancient Ruthenian times (12th – 13th centuries). Different typological schemes of this kind of weaponry is analysed. The map and catalogue of similar finds are also made.

Key words: war-flails, Medieval crushing weapon, Ancient Ruthenian weapons.

Кистень – допоміжний різновид зброї ударно-роздроблювальної дії, який за часів середньовіччя застосовували на середній чи ближній дистанції, коли потрібно було нанести швидкий несподіваний удар, а бойові властивості колючо-рублячої зброї цього не дозволяли. Згідно із тогочасними правилами ведення бою, противника необов’язково було вбивати, а достатньо оглушити. Тож кистені, зважаючи на їхню універсальність, могли використовувати як професійні воїни, так і купці, містяни, розбійники тощо¹ (рис. 1).

Загальна типологія кистенів заснована на групуванні за матеріалом виготовлення, формою, перетином, орнаментациєю чи способом кріплення гір. Так, А. Кірпи́чников зараховує виготовлені з рогу обушки до типу І². Із цим погоджується і І. Ізмайлов³.

В основу класифікації А. Криганова покладено поділ кистенів (чи обушків) на типи за матеріалом виготовлення з його подальшим членуванням на варіанти за способом кріплення: 1) повздовжнім каналом, 2) із петлею або отвором у горішній частині, 3) із залізним стержнем⁴. За твердженням О. Комара та О. Сухобокова, матеріал виготовлення – другорядна ознака, тому доцільніше поділяти обушки за способом кріплення на два види: гір з вушком (кістяні із залізним стержнем та суцільні кістяні, залізні, бронзові) та гір із повздовжнім наскрізним каналом, які підвішувалися на ремінці. Перший вид трапляється винятково в комплексах із кінським спорядженням, він належав вершникам, другий – міг належати як піхотинцю, так і кавалеристу⁵. На думку В. Фльорової, навряд чи виправданий поділ кистенів зі стержнем і повздовжнім каналом на окремі типи, адже наявність каналів характерно для обох типів⁶.

На нашу думку, класифікувати кистені потрібно за матеріалом виготовлення: металеві (І група – з підтипами) та рогові (ІІ група). Також ми вважаємо, що виділяти типи у ІІ групі не варто, адже в рогових обушків форма гір залежить від

1 Кирпичников А. Н. Булавы и кистени из коллекции И. Хайновского в собрании Музея Войска Польского // Археологические вести. – 2000. – № 7. – С. 234.

2 Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // Свод археологических источников. Е 1-36. – Москва-Ленинград, 1966. – 183 с. – С. 59.

3 Измайлов И. Л. Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X – начала XIII вв. – Казань-Магадан, 1997. – 215 с. – С. 103.

4 Крыганов А. В. Кистени салтово-маяцкой культуры // Советская археология. – 1987. – № 2. – С. 63.

5 Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії Давньої України. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2005. – С. 219.

6 Флерова В. Е. Резная кость Юго-Востока Европы IX–XII веков: искусство и ремесло. – Санкт-Петербург: Алетей, 2001. – С. 58.

конфігурації заготовки, з якої зроблено кистень. Більшість гир – кулястої чи грушоподібної форми, зазвичай округлого чи овального, рідше сплющеного перетину. Форму окремих взірців важко визначити.

Окрім простих загладжених виробів, трапляються вироби, прикрашені гравійованими лініями, зигзагами, циркульними колами, родовими емблемами Рюриковичів, солярними знаками тощо (рис. 2, 1–8)⁷. На цьому тлі вирізняється знахідка з Чермна, на якій із одного боку зображено чоловіка (боярина?) в шапці, а на звороті – фронтальне, досередини повернуте зображення міфічного птаха Сирина з піднятими догори руками; ребро виробу декороване плетінчастим орнаментом (рис. 2, 9)⁸. М. Сергєєва зазначає, що ретельна обробка кистенів могла бути пов'язана винятково з майстрами, які мали професійні навички роботи з рогом⁹.

Музейна колекція середньовічних кистенів налічує понад 50 одиниць, зокрема п'ять рогових обушків. Усі вони мають повздовжній наскрізний канал, але без стержнів із петлями для підвішування. Поверхня виробів відшліфована, однак укрита тріщинами та має інші пошкодження: три кистені – округлої форми (Київ – дві одиниці, Сахнівка – одна одиниця), два – грушоподібної (Тростянець). Їхні метричні параметри та старі інвентарні номери представлені в таблиці (табл. 1).

Два кистені з Києва (інв. № № В 8/8189, 8190) виявлено експедицією Т. Мовчанівського в 1936 р. під час дослідження садиби Петровського неподалік від Десятинної церкви (вул. Володимирська, 2). Один із них, округлий у перетині, має прокреслене графіті у вигляді зигзага на боковій частині. Інший – овальний, із лінією, прокресленою по колу у верхній частині виробу, яка формує невеликий манжет (рис. 3, 1, 2)¹⁰. Округлий у перетині обушок із Сахнівки (інв. № В 3488/619), у 1901 р. знайдений на городищі Дівич гора під час розкопок В. Гізе – загладжений, з численними пошкодженнями на поверхні, спричиненими ударами (рис. 3, 3). Діаметр його наскрізного каналу більший, ніж у інших кистенів, що дозволяє припустити використання цього виробу як булави.

Два обушка із Тростянця (інв. № В 583/1, 2) – овальні у перетині, із глибокими тріщинами, що розколюють один виріб навпіл, а другий – на три частини (рис. 3, 4, 5). Усередині наскрізного каналу – залишки корозії, що свідчать про присутність металевого стержня. Кистені, в 1909 р. придбані коштом Київського художньо-промислового і наукового музею, походять із колекції Б. Ханенка. Можливо, вони виявлені на одному з давньоруських городищ, розташованих між селами Тростянцем, Грищенцями, Курилівкою та Ковалями¹¹.

В контексті цієї групи варто розглядати й залізний, квадратний у перетині стержень із наверхами у вигляді округлого вухка та трапецієподібною шийкою (інв. № Вд 2522) (рис. 3, 6). Поверхня виробу покрита продуктами корозії заліза; дещо загнутий та обламаний нижній кінець фіксував гирю, яка після його пошкодження була втрачена. Місце походження цієї знахідки невідоме, вона належить до старих музейних зібрань.

До комплексу озброєння давньоруського воїна кистень потрапив як предмет, запозичений у хозар¹². Знахідки рогових кистенів на слов'янських пам'ятках фіксуються із другої пол. X ст., але найбільша їх кількість припадає на поч. XI–XII ст., також вони продовжують побутовати і у XIII–XIV ст. Отже, зважаючи на те, що кистені із зібрання НМІУ походять не із закритих комплексів, їх варто датувати давньоруським часом XI–XIII ст.

Географія поширення рогових кистенів на пам'ятках Східної Європи X–XIV ст. досить широка, що доводить тезу про універсальність та доступність цієї зброї та матеріалу, з якого її виготовляли (рис. 4). Каталог знахідок наведено в табл. 2.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Л. В. Древний Ростиславль // Краткие сообщения и исследования по археологии. – 1974. – № 139. – С. 81–92.
2. Артемьев А. Р. Кистени и булавы из раскопок Новгорода Великого // Материалы по археологии Новгорода 1988. – Москва, 1990. – С. 5–28.
3. Бектинеев Ш. И. Булавы и кистени XI–XIV вв. // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі: Новыя матэрыялы і даследаванні. – Мінск, 1993. – С. 99–106.
4. Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей на роговых кистенях // Древнейшая геральдика Руси. – Санкт-Петербург: Вити-Нова, 2012. – С. 452–456.
5. Возный И. П. Ударное вооружение Северной Буковины XII – п. п. XIII вв. // Stratum plus. – 2014. – № 6. – С. 55–64.
6. Воронин Н. Н. Древнее Гродно // Материалы и исследования по археологии. – 1954. – № 41. – 239 с.
7. Гончаров В. К. Райковецкое городище. – Киев: Академия наук УРСР, 1950. – 220 с.
8. Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок. – Ленинград: Наука, 1981. – 159 с.

7 Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV вв.). – Киев: Наукова думка, 1986. – рис. 33, 1; Мовчан І. І., Боровський Я. Є., Архіпова Є. І. Нові знахідки виробів прикладного мистецтва з “Міста Володимира” // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 117; Сергєєва М. С. Деталі озброєння з кістки і рогу з території Південної та Західної Русі // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів: Камула, 2009. – С. 335, рис. 1; Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей на роговых кистенях // Древнейшая геральдика Руси. – Санкт-Петербург: Вити-Нова, 2012. – С. 453, рис. 16; 17; Плавінські М. Узбраєння беларуських земляў X–XIII ст. – Мінск, 2013. – С. 41.

8 Kotowicz P. N. Uwagi o znaleziskach kiścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, II. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 55, rys. 2, 4.

9 Сергєєва М. С. Косторізна справа у Стародавньому Києві. – Київ: КНТ, 2011. – С. 112.

10 Сергєєва М. С. Вказ. праця. – Табл. 52, 14, 15.

11 Козюба В. К. До питання про нову каталогізацію слов'яно-руських городищ VIII–XIII ст., розташованих на теренах України // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 1. – С. 295.

12 Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 61.

9. Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 532 с.
10. Даркевич В. П., Борисевич Г. В. Древняя столица Рязанской земли. – Москва: Крузь, 1995. – 448 с.
11. Довженко В. Й., Гончаров В. К., Юра Р. О. Древньоруське місто Воїнь. – Київ: Наукова думка, 1966. – 148 с.
12. Измайлов И. Л. Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X – начала XIII вв. – Казань-Магадан, 1997. – 215 с.
13. Казмир О. М., Готун І. А., Осипенко М. С., Синиця Є. В. та ін. Продовження дослідження розкопу III в Софійській Борщагівці // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ, 2015. – С. 87–90.
14. Кирпичников А. Н. Булавы и кистени из коллекции И. Хайновского в собрании Музея Войска Польского // Археологические вести. – 2000. – № 7. – С. 229–235.
15. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // Свод археологических источников. Е 1–36. – Москва-Ленинград, 1966. – 183 с.
16. Кирпичников А. Н. Массовое оружие ближнего боя из раскопок древнего Изяславля // Краткие сообщения Института археологии. – № 155. – Москва: Наука, 1978. – С. 80–87.
17. Козюба В. К. До питання про нову каталогізацію слов'яно-руських городищ VIII–XIII ст., розташованих на теренах України // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 1. – С. 292–298.
18. Комар О. В., Сухобоків О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії Давньої України. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2005. – С. 212–231.
19. Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV вв.). – Киев: Наукова думка, 1986. – 128 с.
20. Крыганов А. В. Кистени салтово-маяцкой культуры // Советская археология. – 1987. – № 2. – С. 175–181.
21. Кучера М. П. Древній Плісеськ // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. XII. – Київ: АН УРСР, 1962. – С. 3–56.
22. Лысенко П. Ф. Берестье. – Минск: Наука и техника, 1985. – 399 с.
23. Медведев А. Ф. Оружие Новгорода Великого // Материалы и исследования по археологии. – 1959. – № 65. – С. 121–191.
24. Мовчан І. І., Боровський Я. Є., Архіпова Є. І. Нові знахідки виробів прикладного мистецтва з “Міста Володимира” // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 111–121.
25. Плавінські М. Узбраєння беларускіх земляў X–XIII ст. – Мінск: Галіяфы, 2013. – 106 с.
26. Ратич О. О. Давньоруські вироби з кістки і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1959. – Вип. 2. – С. 119–131.
27. Седов В. В. Изборск в раннем средневековье. – Москва: Наука, 2007. – 413 с.
28. Сергеева М. С. Деталі озброєння з кістки і рогу з території Південної та Західної Русі // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів: Камула, 2009. – С. 333–340.
29. Сергеева М. С. Косторізна справа у Стародавньому Києві. – Київ: КНТ, 2011. – 256 с.
30. Сергеева М. С. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня. – Київ-Харків: Майдан, 2015. – 232 с.
31. Сорокин С. С. Железные изделия Саркела-Белой Вежи // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 75. – Москва: Наука, 1959. – С. 135–199.
32. Терський С. В. Кістень у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIV ст.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2014. – № 784. – С. 3–12.
33. Федоров Г. Б. Городище Екимавцы (работа Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.) // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1953. – № 50. – С. 104–126.
34. Флерова В. Е. Резная кость Юго-Востока Европы IX–XII веков: искусство и ремесло. – Санкт-Петербург: Алетея, 2001. – 352 с.
35. Шполянський С. В. Предметы вооружения и конского снаряжения X – п. п. XIII вв. из Суздаля и сельских поселений Суздальского Ополя // Российская археология. – 2017. – № 1. – С. 150–157.
36. Юра Р. О. Древній Колодязин // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. XII. – Київ: Академія наук УРСР, 1962. – С. 57–130.
37. Kotowicz P. N. Uwagi o znaleziskach кіścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, II. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 51–66.

REFERENCES

1. Alekseev L. V. Drevnii Rostislavl // Kratkie soobscheniia i issledovaniia po arkheologii. – 1974. – № 139. – S. 81–92.
2. Artemiev A. R. Kisteni i bulavy iz raskopok Novgoroda Velikogo // Materialy po arkheologii Novgoroda 1988. – Moskva, 1990. – S. 5–28.
3. Bektineev Sh. Y. Bulavy i kisteni 11–14 vv. // Siarednieviakovyia starazhytnastsy Belarusi: Novyia materyialy i dasledvanni. – Minsk, 1993. – S. 99–106.
4. Beletskii S. V. Znaki Riurikovichei na rogovykh kistenakh // Drevneishaia geraldika Rusi. – Sankt-Peterburg: Viti-Nova, 2012. – S. 452–456.
5. Voznyi I. P. Udarnoe vooruzhenie Severnoi Bukoviny 12 – p. p. 13 vv. // Stratum plus. – 2014. – № 6. – S. 55–64.
6. Voronin N. N. Drevnee Grodno // Materialy i issledovaniia po arkheologii, № 41. – Moskva: Akademiia nauk SSSR, 1954. – 239 s.

7. *Goncharov V. K.* Raikovetskoe gorodische. – Kiev: Akademiia nauk USSR, 1950. – 220 s.
8. *Gurevich F. D.* Drevnii Novogradok. – Leningrad: Nauka, 1981. – 159 s.
9. *Gupalo V.* Zvenyhorod i Zvenyhorodska zemlia u 11–13 stolittiah (sotsioistorychna rekonstruktsiia). – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2014. – 532 s.
10. *Darkevich V. P., Borisevich G. V.* Drevniaia stolitsa Riazanskoï zemli. – Moskva: Krug, 1995. – 448 s.
11. *Dovzhenok V. Y., Honcharov V. K., Yura R. O.* Drevnioruske misto Voin. – Kyiv: Naukova dumka, 1966. – 148 s.
12. *Izmailov Y. L.* Vooruzheniie i voiennoie dielo nasieleniia Volzhskoi Bulgarii 9 – nachala 13 vv. – Kazan-Mahadan, 1997. – 215 s.
13. *Kazymir O. M., Hotun I. A., Osypenko M. S., Synysia Ye. V.* ta in. Prodovzhennia doslidzhennia rozkopu 3 v Sofiskii Borshchahivtsi // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013. – Kyiv, 2015. – S. 87–90.
14. *Kirpichnikov A. N.* Bulavy i kisteny iz kollektsii I. Khainovskogo v sobranii Muzeia Voiska Polskogo // Arkheologicheskie vesti. – 2000. – № 7. – S. 229–235.
15. *Kirpichnikov A. N.* Drevnerusskoe oruzhie. Kopia, sulitsy, boevye topory, bulavy, kisteny 9–13 vv. // Svod arkheologicheskikh istochnikov. E 1-36. – Moskva-Leningrad: Nauka, 1966. – 183 s.
16. *Kirpichnikov A. N.* Massovoe oruzhye blizhnego boia iz raskopok drevnego Iziaslavlia // Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii. – 1978. – № 155. – S. 80–87.
17. *Koziuba V. K.* Do pytannia pro novu katalohizatsiiu sloviano-ruskykh horodysheh 8–13 st., roztashovanykh na terenakh Ukrainy // Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. – 2010. – № 1. – S. 292–298.
18. *Komar O. V., Sukhobokov O. V.* Viiskova sprava Khozarskoho kahanatu // Narysy z voiennoi istorii Davnioi Ukrainy. – Kyiv: NDTs HP ZSU, 2005. – S. 212–231.
19. *Kravchenko A. A.* Srednevekovyi Belgorod na Dnestre (konets 13–14 vv.). – Kiev: Naukova dumka, 1986. – 128 s.
20. *Kryganov A. V.* Kisteny saltovo-maiatskoi kultury // Sovetskaia arkheologiia. – 1987. – № 2. – S. 175–181.
21. *Kuchera M. P.* Drevnii Plisnesk // Arkheolohichni pamiatky URSR. – T. 12. – Kyiv: AN URSR, 1962. – S. 3–56.
22. *Lysenko P. F.* Berestie. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1985. – 399 s.
23. *Medvedev A. F.* Oruzhie Novgoroda Velikogo // Materialy i issledovaniia po arkheologii. – 1959. – № 65. – S. 121–191.
24. *Movchan I. I., Borovskiy Ya. Ye., Arkhipova Ye. I.* Novi znakhidky vyrobiv prykladnoho mystetstva z “Mista Volodymyra” // Arkheolohiia. – 1998. – № 2. – S. 111–121.
25. *Plavinski M.* Uzbraenne belaruskikh zemliu 10–13 st. – Minsk: Haliiafy, 2013. – 106 s.
26. *Ratykh O. O.* Davnioruski vyroby z kosti i rohu, znaideni na terytorii Halytskoi i Volynskoi zemel // Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni. – 1959. – № 2. – S. 119–131.
27. *Sedov V. V.* Izborsk v rannem srednevekovie. – Moskva: Nauka, 2007. – 413 s.
28. *Serhieieva M. S.* Detali ozbroiennia z kistky i rohu z terytorii Pivdennoi ta Zakhidnoi Rusi // Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka “Tustan” na poshanu Mykhaila Rozhka. – Lviv: Kamula, 2009. – S. 333–340.
29. *Serhieieva M. S.* Kostorizna sprava u Starodavnomu Kyievi. – Kyiv: KNT, 2011. – 256 s.
30. *Serhieieva M. S.* Maistry z obrobky dereva ta kistky davnioruskoho mista Voinia. – Kyiv-Kharkiv: Maidan, 2015. – 232 s.
31. *Sorokin S. S.* Zheleznye izdeliia Sarkela-Beloi Vezhi // Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR. – 1959. Vyp. 75. – Moskva: Nauka, 1959. – S. 135–199.
32. *Terskyi S. V.* Kisten u Halytskomu ta Volynskomu kniazivstvakh (10–14 st.) // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. – 2014. – № 784. – S. 3–12.
33. *Fedorov G. B.* Gorodische Ekimautsy (rabota Slaviano-Dnestrovskoi ekspeditsii v 1951 g.) // Kratkie soobshcheniia Instituta istorii materialnoi kultury. – 1953. – № 50. – S. 104–126.
34. *Flerova V. E.* Reznaiia kost Yugo-Vostoka Evropy 9–12 vekov: iskusstvo i remeslo. – Sankt-Peterburg: Aleteiia, 2001. – 352 p.
35. *Shpolianskii S. V.* Predmety vooruzheniia i konskogo snariazheniia 10 – p. p. 13 vv. iz Suzdalia i selskikh poselenii Suzdalskogo Opole // Rossiiskaia arkheologiia. – 2017. – № 1. – S. 150–157.
36. *Yura R. O.* Drevnii Kolodiazhy // Arkheolohichni pamiatky URSR. – T. 12. – Kyiv: Akademiia nauk URSR, 1962. – S. 57–130.
37. *Kotowicz P. N.* Uwagi o znaleziskach kiscienny wczesnosredniowiecznych na obszarze polski // Acta Militaria Mediaevalia, 2. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2006. – S. 51–66.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Сцена вбивства киянами князя Ігоря Ольговича під час повстання 1147 р. із Радзивіллівського літопису.

Рис. 2. Зображення на рогових кистенях: 1. Новгород. 2. Саркел (обидва за С. Белецьким). 3. Острів Ледніце. 4. Місце знахідки невідоме (обидва за П. Котовичем). 5. Київ (за І. Мовчаном). 6. Мінськ. 7. Полоцьк (обидва за М. Плавінським). 8. Білгород-Дністровський (за А. Кравченко). 9. Чермно (за П. Котовичем).

Рис. 3. Рогові кистені з музейних зібрань: 1, 2. Київ (інв. № № В 8/8189, 8190). 3. Сахнівка (інв. № В 3488/619). 4, 5. Тростянець (інв. № № В 583/1, 2). 6. Місце знахідки невідоме (інв. № Вд 2522).

Рис. 4. Карта поширення кистенів II групи (рогових): 1. Київ. 2. Софіївська Борщагівка. 3. Чернігів. 4. Тростянець. 5. Сахнівка. 6. Желнь. 7. Воїнь. 8. Райки. 9. Колодяжин. 10. Шепетівка. 11. Шепель (Вал). 12. Чаруків. 13. Звенигород. 14. Пліснеськ. 15. Городище (Бозок). 16. Ступниця. 17. Білгород-Дністровський. 18. Екімауци. 19. Галич (Кринос). 20. Полнятичі. 21. Червен. 22. Брест. 23. Вішин. 24. Мінськ. 25. Новогрудок. 26. Гродно. 27. Полоцьк. 28. Ізборськ. 29. Псков.

30. Новгород. 31. Костянтиново-2. 32. Шекшово-2. 33. Ростиславль (Рославль). 34. Стара Рязань. 35. Хулашське. 36. Біляр. 37. Саркел. 38. Ледніце. 39. Ополе.

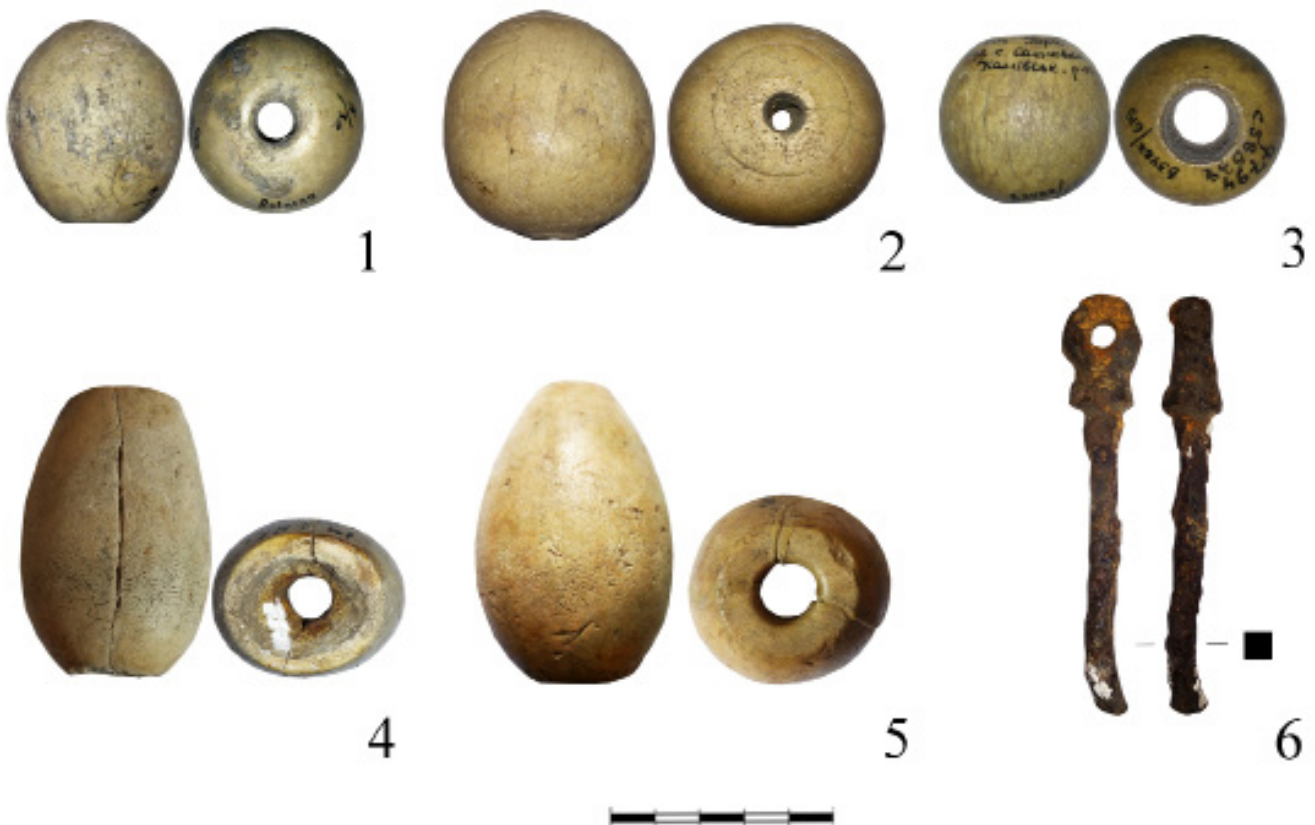

Рис. 1, 3

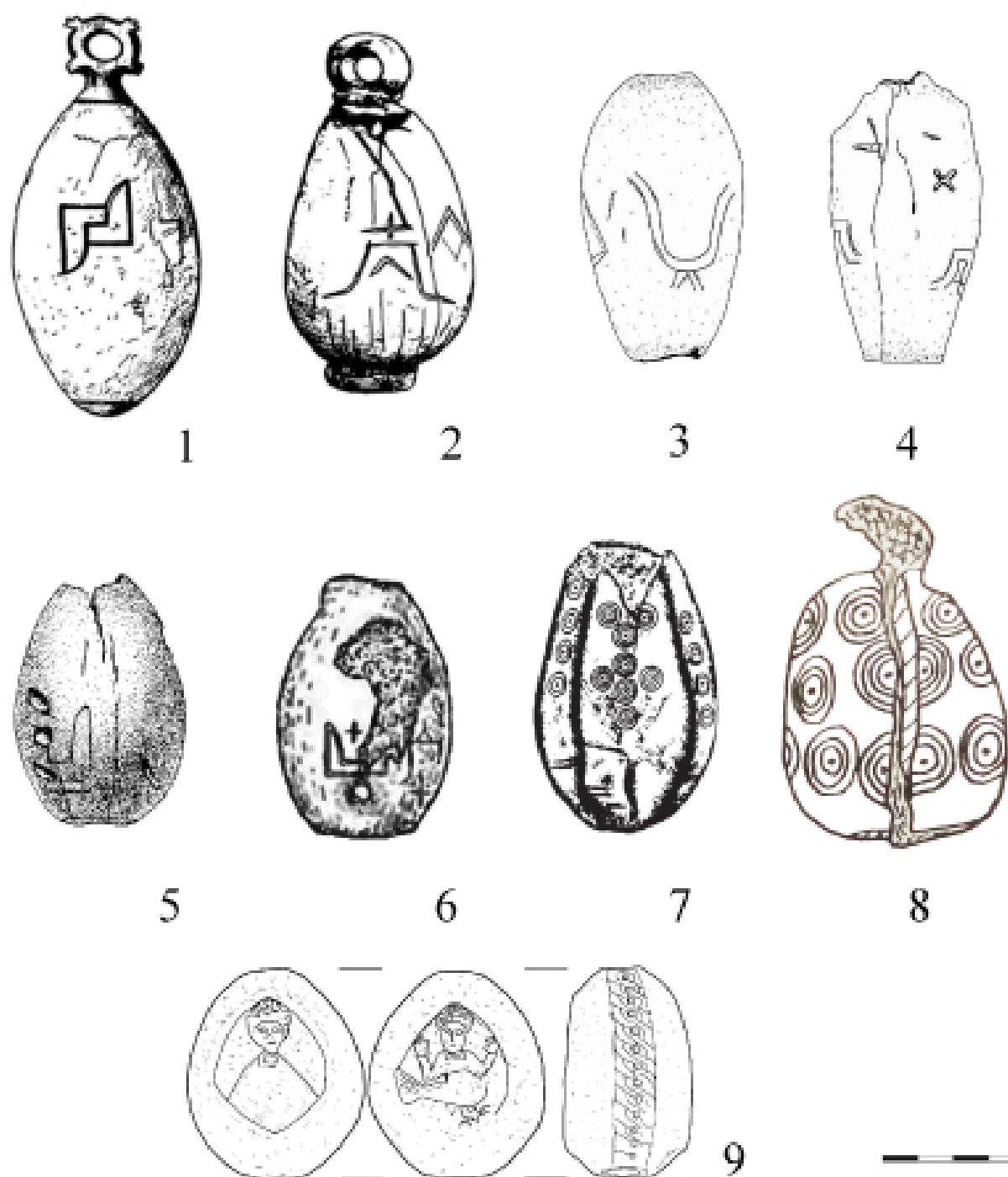

Рис. 2

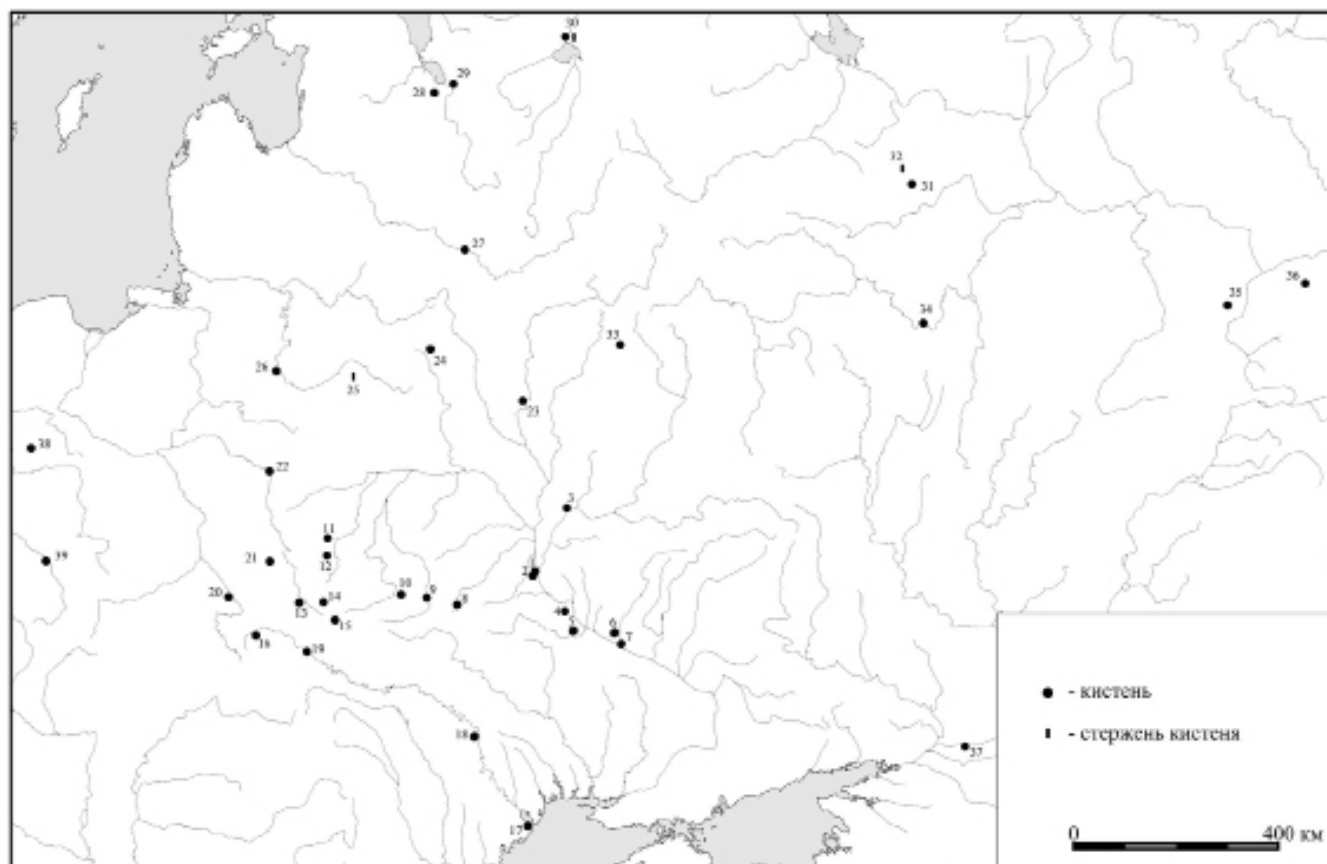

Рис. 4

Таблиця 1.

Рогові кистені із зібрань Національного музею історії України

Інв. №	Старі інв. №	Походження	Висота (мм)	Ширина / товщина гирі (мм)	Перехват (мм)	Ширина / товщина петлі	Отвір петлі каналу (мм)	Вага (г)
В 3488/619	№ 7794, с. 58 534	Сахнівка, Дівич гора	39	42×42			15,5	58,0
В 8/8189		Київ, Старокиївська гора	45	40×41,5			7,5	63,2
В 8/8190		Київ, Старокиївська гора	51	47×47			7,0	78,0
В 583/1	№ 14 682	Тростянець	68	41,5×41,5			10×12,5	94,0
В 583/2	№ 14 682	Тростянець	74	52×52			13×15	149,5
Вд 2522			103		14	20×10	9	

Таблиця 2¹.

Каталог знахідок рогових кистенів з території Східної Європи на пам'ятках X–XIV ст.

Походження	К-ть	Місце знахідки, комплекс	Керівник досліджень чи колекція	Джерело інформації	№ з інших каталогів
Київ	2	Волоська, 16; квартал Е7	М. Сагайдак, 1988 р.	29, табл. 52, 13, 16	
	2	садиба Десятинної церкви	Т. Мовчанівський, 1936 р.	29, табл. 52, 14, 15 (В 8/8189, 8190)	
	1	Володимирська, 12	І. Мовчан та ін., 1993 р.	24, рис. 5	
Чернігів	1	дитинець, розкоп 7, земл. 2	Б. Рибаків, 1956 р.	23, с. 138	11(к)
	1	дитинець	В. Коваленко, 1984 р.	Режим доступу: https://choim.org/?p=10761	
Новгород	5	Неревський розкоп	А. Арциховський, 1951–1960 рр.	1, рис. 1, 5; рис. 2, 1; рис. 4, 1	1–7(к); 2, 4, 5, 8, 14(а)
	4	-//-	В. Янін	1, рис. 1, 4, 6; рис. 2, 2; рис. 3, 1 (стержень)	3, 7, 9, 10(а)
	5	Троїцький розкоп	-//-	1, рис. 1, 1, 2; рис. 3, 3 (стержень)	1, 6, 11–13(а)
Сахнівка	1	городище (уроч. Дівич гора)	В. Гізе, 1901 р.	В3488/619 (публікується вперше)	
Воїнь	4	-//-	В. Двоженко, 1956–1959 рр.	11, табл. XIX, 7, 9–11	18, 19(к)
	1	-//-, кліть 19		11, табл. XIX, 5	
Жельнь	1	-//- (уроч. Палянівщина)	Р. Юра, 1956 р.	30, с. 86	17(к)
Райки	1	городище	Т. Мовчанівський, 1929–1935 рр.	7, табл. XXXI, 18	12(к)
Колодажин	1	-//-, кліть 14	В. Гончаров, 1948–1953 рр.	36, рис. 34, 3 (заготовка)	7(т)
Шепетівка (Ізяслав)	1	-//-	М. Каргер, 1957–1962 рр.	15, с. 86	13(к), 12(т)
Шепель	1	-//- (уроч. Вал)	М. Кучинко, 1975 р.	32, с. 7 (можливо кистень)	
Городище	2	-//- (уроч. Бозок)	О. Гаврилюк, 1994 р.	32, с. 6	5, 6(т)
Чаруків	1	-//-	М. Кучінко	32, с. 6	8(т)
Пліснеськ	2	-//-	Я. Пастернак, 1940 р.	32, с. 6	1(т)
	1		М. Кучера, 1953 р.	21, рис. 15; 11, 13	14, 15(к); 2, 3(т)
Галич	1	-//- (с. Кринос)	В. Ауліх, 1980-ті рр.	5, рис. 2, 18	15(т)
Звенигород	1	-//-, посад, яма 4	В. Гупало 2010 р.,	9, фото 39	10(т)
	1	-//-, косторізна майстерня	Г. Власова 1954 р.	9, рис. 32, 2	13(т)
Ступниця	1	-//-	В. Кобільник, 1931–1932 рр.	26, табл. II, 43	16(к); 4(т)
Полнятичі	1	-//-	П. Котович	37, рис. 2, 4	9(т)
Чермно	1	-//-	-//-	37, рис. 2, 1	11(т)
Брест	2	-//-	П. Лисенко, 1972 р.	22, рис. 194, 10	1(б), 14(т)

¹ Положення вихідного джерела наводиться згідно списку “ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА”; №№ в каталогах дослідників, скорочення: (А) – А. Артем'єва, (Б) – Ш. Бектинєва, (І) – І. Ізмайлова, (К) – А. Кіріпнікова, (Т) – С. Терського.

Вішин	1	-//-	Е. Загорульський, 1976–1985 рр.	25, с. 42	
Мінськ	1	-//-	В. Тарасенко 1951 рр.	дані з каталога А. Кірпи́чківа	9(к), 2(б)
Новогрудок	1	-//-, будівля 18	Ф. Гуревич, 1963 р.	8, рис. 34, 1 (стержень)	
Гродно	1	-//- (Замкова гора)	М. Воронін, 1930–1940 рр.	6, рис. 88, 19	10(к), 3(б)
Полоцьк	1	-//-	С. Тарасов, 1986 р.	25, с. 41–42	4(б)
Ізборськ	1	-//-	В. Седов	27, рис. 68, 4	
Псков	1	-//-	Г. Гроздилов 1956 р.	дані з каталогу А. Кірпи́чківа	8(к)
Стара Рязань	1	-//-, наземна будівля Д-1	В. Даркевич, 1970–1979 рр.	10, табл. 30, 17	
	1	-//-, розкоп 23		10, табл. 99, 4	
Ростиславль	1	-//-	Л. Алексеев, 1969–1970 рр.	2, с. 87, рис. 28	
Біляр	1	-//-		12, рис. 72	2(i)
Хулашське	1	-//-		-//-	
Саркел	4	-//- (X–XII)	М. Аргамонов, 1950–1951 рр.	31, рис. 32, 2, 7	20–34(к)
Екімауци	1	-//-	Г. Федоров, 1951 р.	34, с. 108, рис. 45, 4	35(к)
Білгород-Дністровський	2	-//-, центральний розкоп	А. Кравченко	19, рис. 33, 1, 2	
		випадкова знахідка			
Софіївська Борщагівка	1	поселення, розкоп II, об. 14 (житло)	О. Казимір, 2014 р.	13, рис. 1, 6	
Ледніце	1	-//-	1932–1935 рр.	37, гус. 2, 3	
Ополе	1	-//-	1965 р.	37, гус. 2, 2	
Костянтиново	1	-//- № 2	С. Шполянський, 2017	35, рис. 7, 5 (стержень)	
Шелково	1	-//- № 2	-//-	35, рис. 7, 3	
Тростянець	2	не локалізовані, випадкові знахідки		В 583/1, 2 (публікуються вперше)	
Всього		72			